

Ukrayna Dış Politikasını Etkileyen Unsurlar

Tolga Bilener*

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte, uluslararası siyaset sahnesine on beş yeni devlet katılmış oldu. Böylelikle uluslararası ilişkiler disiplininde çalışırken dikkate alınması gereken oyuncu sayısı da artmış oldu. Ancak, SSCB'nin yıkılması sadece devletlerin sayısının artması gibi matematiksel bir sonuçtan ziyade, mevcut uluslararası sistemdeki köklü değişikliklerle, yani iki kutuplu sistemin ortadan kalkması sonucuyla önem kazanır ve yapılan analizlerin de bu durumdan etkilenmemesi mümkün değildir.

Soğuk Savaş döneminde devletlerin dış politikalarını incelemek için hangi blokta yer aldıklarına bakmak yeterince bilgi verici olmaktadır. Elbette bloklar içinde yer alan her devletin dış politikası birbirinin tıpatıp aynısı olamaz ancak yine de blok tercihi genel eğilimleri tespit etmek için kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Üstelik bu dönemde iç politika ve dış politika birbirinden temelde ayrı, bir arada pek düşünülmemesi gereken iki ayrı düzey olarak analiz edilmiş, iç ve dış politika arasındaki ayrımın çok önemli olduğu düşünülmüştür.

Soğuk Savaş'ın sonra ermesi ve iki kutuplu yapının ortadan kalkmasıyla devletlerin dış politikalarını tahlil etmek, çok daha fazla unsurun hesaba

* Galatasaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi

katılmasını gerektiren bir hale bürünmüş, özellikle iç ve dış politikanın hiç olmadığı kadar iç içe geçtiği bir süreç yaşanmıştır. Avrupa kıtasında çok yakın tarihte ortaya çıkmış bir devlet olan Ukrayna'nın dış politikasını incelemek bu noktadan hareketle mümkündür. Ukrayna'nın dış politikası, eski doğu bloğu ülkelerinin ve daha da özel olarak eski Sovyet cumhuriyetlerinin, dış politika anlamında geçirdikleri evrimi yansıtan iyi bir örnektir. Ayrıca Ukrayna, 48 milyona yaklaşan nüfusu, 603.000 km²'lik yüzölçümü ve Rusya ile "hakiki" Avrupa arasındaki coğrafi ve tarihi konumuyla¹, diğer bölge ülkeleri tarafından göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir devlettir.

Dış politika oluşturma sürecinin bir ülkenin iç siyasal yapısından ayrı düşünülmesinin pek de mümkün olmadığını iyi bir örneği olarak da Ukrayna dikkati çekmektedir. Ukrayna'nın dış politikasını anlayabilmek için, yeni bağımsızlığına kavuşmuş bu devletin öncelikle kendini tanımlama ve konumlandırma sürecini ardından, sistemin diğer oyuncuları tarafından algılanışı üzerinde durmak gerekmektedir.

I. UKRAYNA'NIN İÇ DENGELERİNİ OLUŞTURAN UNSURLAR

Ukrayna'nın siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve dini yapısına bakıldığında, ilk başta elde edilen izlenim, sanki bu tek ülkenin içinde iki farklı ülkenin barınıyor gibi görünmesidir. Genel olarak Ukrayna, Batı ve Doğu bölgeleri olarak incelenebilir, bu ayrım herhangi bir idari bölümlenmeye karşılık gelmemekte, ancak varlığını her zaman hissettiren fiili bir ayrıma dayanmaktadır. Aradaki sınırı yaklaşık olarak çizen ise Dinyeper nehridir. Doğu Ukrayna, nüfusunun çoğunluğu Ortodoks inancından olan, önemli bir Rus nüfus barındıran, maden gibi doğal kaynaklara sahip, ekonomisi genel olarak ağır sanayiye dayanan bir bölgedir. Batı Ukrayna ise etnik Ukraynalıların ezici çoğunluğu oluşturduğu, Katoliklerin nüfusun önemli bir kesimini oluşturduğu, daha ziyade tarıma dayalı bir bölgedir. Bu ikili ayrıma, nüfusunun ezici çoğunluğunu Rus kökenlilerin oluşturduğu ve 1954 yılında Pereyaslav Antlaşması'nın 300. yılı "hediyesi" olarak Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılarak Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanan Kırım yarımadasını da eklemek gerekmektedir.

Bu iki bölgeli ayrım, Ukrayna'nın tarihsel gelişiminin doğal bir sonucudur. Ruslar tarafından zaman zaman "Küçük Rusya" diye de tanımlanan bu ülke, mevcut sınırlarının doğusu Rus çarlarının, batısı ise Habsburg hanedanı yönetimindeki Avusturya-Macaristan idaresinde kalan toprak parçalarından oluşmuştur. Batı bölgesinde Katolikliğin yaygın olmasının nedeni, yüzyıllar süren Katolik Avusturya-Macaristan ve ardından Polonya egemenliği yanında, bu bölgede İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yoğun bir Leh nüfusunun yaşamasından da kaynaklanmaktadır. Doğu bölgesi ise uzun dönem Rus

¹ Zaten *Ukraina* kelimesi "sınır ülkesi" ya da "uç ülke" gibi anlamlar taşımaktadır.

egemenliğinde kaldığı için hem önemli bir Rus azınlık nüfusu barındırmakta, hem de Ortodoksluğun hâkim olduğu bir yapı² sergilemektedir.

Ukrayna'nın bugünkü sınırlarına kavuşması İkinci Dünya Savaşı'nın doğrudan neticelerinden biridir. 1939 yılında doğu Polonya topraklarını işgal eden, ardından bu topraklarda Nazi Almanyası kuvvetleriyle çarpışan Kızıl Ordu sayesinde, anadili Ukraynaca olan nüfusun büyük bir kısmı tarihte ilk kez ortak sınırlar içinde birleştirilmiş, savaş ertesi sınır düzenlemeleriyle Polonya'nın sınırları batıya doğru itilmiş ve ülkedeki Lehler, Yahudiler, Tatarlar gibi pek çok azınlık grubu da çeşitli yollarla tasfiye edilmiştir. Bu durum, Sovyet tarih yazımında Ukrayna'nın kurtuluşu ve Ukraynalıların birleşmesi olarak yüceltilirken, tarihte Rus etkisine ilk kez bu derece doğrudan maruz kalan Batı Ukrayna'daki algı bununla pek uyumlu olmamıştır.

Üstelik yüzyıllarca, farklı siyasal ve toplumsal dinamiklerin etkili olduğu yapılar içinde yaşamının sonucunda ortaya çıkan Ukraynalılar arasındaki ayrım, bir türlü giderilememiştir. Doğu Ukraynalılar Ruslarla ortak yaşamaya alışkın olup tarihsel deneyimlerini onlarla paylaşmışlardır. Bu halleriyle, kendilerini Orta Avrupa kültür mirasının taşıyıcısı olarak gören, Rönesans, Reform, Karşı-Reform gibi Orta Avrupa'yı biçimlendiren her türlü kırılma noktasını yaşamış olan Batı Ukraynalıların; 1917 Bolşevik Devrimi, Stalin dönemine denk gelen 1932-1933 kıtlığı ve 1938 siyasal temizlik hareketi gibi gelişmelere tanıklık etmemiş olmaları farklı tarih deneyimleri ortaya çıkarmış ve bir ulusun en önemli nitelikleri arasında sayılan "ortak tarih" söyleminin sarsılmasına neden olmuşlardır. Bütün bunlara Batı Ukrayna'da Stalin'in giriştiği ve Nazi işgalcileriyle işbirliği ithamlarından destek alan siyasal tasfiye hareketleri, kamulaşturmalar, ülkeye Batı etkisinin girdiği geçit olarak kabul edilen Katolik Kilisesi'nin faaliyetlerinin yasaklanması gibi gelişmeleri de eklersek, Batı Ukrayna'da Sovyet, daha doğrusu onunla özdeşleşen Rus idaresinin, büyük bir sarsıntı yarattığını ve tepki çektiğini tahmin etmek çok da zor olmayacaktır. Ülkenin batı yarısının içinde bulunduğu bu ruh hali, bağımsız Ukrayna'nın Rusya'yla olan ilişkilerini belirlerken dikkate alınması gereken önemli bir unsur haline gelmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde Ukrayna'nın on beş cumhuriyetten oluşan yapı içindeki rolü her zaman ayrıcalıklı olmuştur. Bunun nedeni, Ukraynalıların Ruslardan sonra SSCB'de var olan en kalabalık etnik grup, üstelik de Slav kökenli bir halk olarak Rusların en büyük ortakları olarak görülmeleridir. Ayrıca, Ukrayna, Rusya'nın ardından SSCB'yi oluşturan on beş cumhuriyetin en kalabalığı, ayrıca bünyesinde en büyük Rus azınlık nüfusu barındıran

² Ancak Ukrayna'daki Ortodoksların örgütlenmesi de tekil bir yapı arz etmemektedir, siyasal gelişmelerin de etkisiyle Ortodoks kilisesi birbiriyle rekabet halindeki üç farklı yapı tarafından temsil edilmektedir. Ukrayna'nın dinî ve etnik yapısının ayrıntıları için bkz. Tolga Bilener, "Ulus-devlet olma Sürecinde Ukrayna", *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna* (der. Erhan Büyükkakıncı), Phoenix Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 311-342.

cumhuriyet olmuştur³. Bu ayrıcalıklı konumun bazı göstergeleri vardır. Öncelikle, Ukrayna SSC, tıpkı Belarus SSC gibi, 1945 senesinde Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olarak kabul edilmiş ve SSCB'den ayrı bir sandalyeyle BM Genel Kurulu'nda temsil edilme hakkı kabul edilmiştir. İkinci olarak Ukrayna Komünist Partisi'nin daha önce İkinci Genel Sekreterliği'ni yapmış olan hem Nikita Kruşçev, hem de Leonid Brejnev daha sonraları SSCB Komünist Partisi'nin Genel Sekreterliği görevine gelmişlerdir, bu da Ukrayna'daki idari görevlerin Sovyet döneminde daha üst bir mevkiye gelmek için bir hazırlık zemini olarak görüldüğünün kanıtıdır. Üçüncü olarak Ukrayna, SSCB döneminde mevcut olan dört temel askeri deniz üssünden biri olan Sivastopol limanına sahip olmuş, yine bu dönemde, Belarus ve Kazakistan'la birlikte Sovyet nükleer silahlarının konuşlandırıldığı bir ülke haline gelmiştir. Dolayısıyla askeri önemi de büyüktür. Bu askeri ayrıcalıklar, 1991 yılında bağımsızlığına kavuştuktan sonra Ukrayna'nın dış politikasında karşılaştığı pek çok sorunun arka planını oluşturmuştur.

24 Ağustos 1991 tarihinde Ukrayna Parlamentosu'nun ilan ettiği bağımsızlığın, 1 Aralık 1991 tarihli referandumda yüzde 90,3 oranla onaylanmasının ardından, Ukrayna diğer tüm eski Sovyet cumhuriyetleri gibi hızlı bir siyasal ve ekonomik dönüşüm sürecine girmiştir. Ancak Sovyet sistemi içindeki özellikli ve ayrıcalıklı konumu nedeniyle, Ukrayna'nın dönüşümü, başka bir deyişle bağımsızlığa alışması, çok daha sancılı ve zor olmuştur. Buna verilebilecek en çarpıcı örnek Ukrayna'nın 1996 yılına kadar bir anayasaya kavuşamamış olmasıdır, bu açıdan kendi anayasasına en geç kavuşmuş eski Sovyet cumhuriyetidir.

Ekonomik bakımdan Ukrayna'nın durumu bağımsızlığına kavuştuğu dönemde, diğer Sovyet cumhuriyetleri gibi, sıkıntılı bir yapı arz etmiştir. Bağımsızlıkta birlikte ekonomik sorunların kısa sürede giderileceğine dair inanç, Sovyet döneminde ülkenin kaynaklarının Rusya'ya aktarıldığı ve artık bu durumun ortadan kalkacağına dair var olan düşünceden kaynaklanmıştır. Ancak kısa sürede yaşanan gelişmeler, bağımsızlık ilanının ekonomik gelişme için tek başına yeterli olmadığını göstermiştir.

Ruble'yi terk ederek kendi para birimi Karbovanetz'i çıkaran Ukrayna yönetimi, kısa süre içinde enflasyonist baskı nedeniyle büyük değer kaybına uğrayan ve saygınlığını yitiren bu para biriminin yerine Hrivna'yı piyasaya sürerek durumu düzeltmeye çalışmıştır. Bu dönemde Ukrayna ekonomisine damgasını vuran gelişme ise hızlı özelleştirme uygulamaları olmuş ancak bu süreç yolsuzluk, mafyalaşma gibi olgularla iç içe geçmiştir. Bu durum ülkeye yabancı yatırımcıların gelmesini 1990'lı yıllar boyunca önemli ölçüde sekteye

³ 2001 Nüfus sayımı sonuçlarına göre Ukrayna nüfusunun yüzde 17.2'si kendisi Rus olarak tanımlanmıştır. Bu oran SSCB döneminde yapılmış olan son nüfus sayımında (1989) yüzde 22 olarak tespit edilmiştir.

uğratmıştır. 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine başvuran Ukrayna, ekonomik sorunlarını aşmak için 1998 ertesinde IMF'yle de yakın işbirliğine gitmiş, 2000'li yıllarda ekonomik istikrarı yakalayabilmiştir⁴. Yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 6,5'i bulmuş, enflasyon kontrol altına alınabilmiş ve ulusal paranın değer kaybı azaltılmıştır. Yine bu dönemde ülkedeki yabancı yatırım miktarı da artmıştır.

SSCB'nin en sanayileşmiş cumhuriyetlerinden biri olan Ukrayna, hem gelişmiş sanayi altyapısı, hem de maden kaynakları sayesinde umut vadeden bir yapıyla bağımsızlık sürecine girmiştir. Ancak ülkenin petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarına olan ihtiyacı ve bunları genellikle Rusya'dan karşılıyor oluşu zamanla Ukrayna'nın dış politikasının temel sorunlarından biri haline dönüşmüştür. Ayrıca Ukrayna elektrik üretiminin büyük ölçüde dayandığı nükleer santrallerin durumu da özellikle AB ile olan ilişkilerde önem taşımıştır.

II. YERİNİ ARAYAN ÜLKE: UKRAYNA

A. UKRAYNA-RUSYA HATTINDA İLİŞKİLER

Ukrayna, bağımsızlığına kavuştuğu ilk günden itibaren uluslararası siyasetteki durumunu tespit ederken Rusya'nın tercihlerini dikkate alarak yola çıkmıştır. Bu durum, SSCB'nin yıkılmış olmasının getirdiği büyük sarsıntıya rağmen hâlâ dikkate alınması gereken güçlü bir devlet olan Rusya'nın yanı başında bulunan bir ülke için çok şaşırtıcı olmasa gerektir. Fakat özel olarak vurgulamak gerekir ki, bağımsızlığına kavuşmuş olan Ukrayna'nın durumu, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine göre çok daha hassas bir yapı sergilemiştir. Daha en baştan itibaren Ukrayna'nın bağımsızlığının yapay olduğu, SSCB'nin yıkılmasının getirdiği şok nedeniyle aceleye getirilmiş bir işlem olduğu, ancak bu durumun kısa bir süre "düzeleceği" ve çarlık devrindeki adlandırmayla "Küçük Rusya"nın erinde sonunda anavatan Rusya ile birleşeceği öngörülmüştü. Aleksandr Soljenitsin'in deyişiyle Ukrayna, Lenin'in çizdiği yanlış sınırların yansımalarından ibaretti. Bu hem Ukrayna'nın tarihi nedenlerle bağımsızlıktan hep yoksun olarak algılanması, hem Ukrayna kültürü ve dilinin, Rusçanın yerel bir türevi olarak görülmesi hem de ülkede çok önemli bir Rus azınlığın bulunmasından kaynaklanan bir tez olmuştur.

Dolayısıyla, Ukrayna öncelikle bağımsız bir devlet olma hakkına sahip olduğunu ve Rusya'dan başka seçenekleri olduğunu kanıtlamak durumunda kalmıştır. Bu durum, en başından itibaren Ukrayna-Rusya ilişkilerinin ve dolayısıyla, Ukrayna'nın dış politikasının temel eksenini etkiler hale gelmiştir.

⁴ Avrupa Komisyonu, *Document de Travail des Services de la Commission, Politique européenne de voisinage, Rapport sur l'Ukraine*, 12 Mayıs 2005, Brüksel, s. 15.

Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olarak karşısına ilk çıkan dış politika sorunları, doğal olarak, yetmiş yıllık Sovyet mirasının tasfiyesi üzerinde yoğunlaşmış ve doğrudan Ukrayna-Rusya ikili ilişkileri alanına girmiştir. Ukrayna bu sorunlar vasıtasıyla hem Rusya ile olan ilişkilerinin sınırlarını çizme olanağı bulmuş, hem de uluslararası plandaki konumunu ortaya koymuştur. Ayrıca, bağımsızlığına kavuştuğu 1991 yılından bu yana geçen on altı yıllık dönemde Ukrayna'nın karşılaştığı her türlü dış sorunun doğrudan iç politikaya yansımaları olduğu gibi, iç siyasal gelişmeler de, Ukrayna'nın dış politika tercihlerini yakından etkilemiştir.

1. SOVYET ASKERÎ MİRASININ TASFİYESİ: NÜKLEER SİLAHLAR VE KARADENİZ FİLOSU

Bu çerçevede ilk olarak nükleer silahlara sahip olmaktan kaynaklanan soruna değinmek gerekmektedir. SSCB döneminde, bu devleti oluşturan on beş cumhuriyetten sadece dördünde, Rusya, Belarus, Ukrayna ve Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nde nükleer silahlar konuşlandırılmıştır. SSCB'nin sona ermesiyle birlikte, Rusya bu silahların tamamının kendi ülkesinde toplanması gerektiğini iddia etmiştir. İddiasının dayanağı olarak da, Rusya Federasyonu'nun SSCB'nin "ardılı" değil, "devam eden devleti"⁵ olmasını göstermiştir.

Nükleer silahların yayılması konusunda öteden beri hassas olan devletler, özellikle de ABD, bu konuda Rusya'nın savlarını desteklemiş ve bu tür silahların Rusya'nın elinde toplanmasını açıkça desteklemiştir. Üstelik bu durum, 1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (NPT) tarafından da desteklenecek bir tavidir, zira bu antlaşmaya göre sadece beş devlet, ABD, SSCB (hâlihazırda Rusya), Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa ve Birleşik Krallık, meşru nükleer güçler olarak kabul edilmişlerdir. İstenmeyen sonuçlara yol açılmaması için, bu antlaşmanın bir anlamda ortadan kalkması demek olan üç eski Sovyet cumhuriyetine de nükleer silahlara sahip devlet statüsünün tanınması yoluna gidilmemiştir.

Bütün bu uluslararası konjonktüre, Ukrayna içinde var olan nükleer karşıtı kamuoyunu da eklemek gerekmektedir. 1986 tarihli Çernobil nükleer reaktörü kazasıyla büyük zarara uğrayan Ukrayna halkının, nükleer silahlar konusunda çekingen olmasının çok da şaşılacak bir tarafı yoktur.

Ancak Ukrayna nükleer silahların nakli konusunda çok da istekli davranmamış ve nükleer silahların Rusya'ya aktarılması işini mümkün oldukça ağırdan alarak bu konuyu Ukrayna lehine bir takım tavizler elde etmek amacıyla bir dış politika aracı olarak kullanmak istemiştir. Böylelikle, Ukrayna bir yan-

⁵ Bu kavramlar arasındaki farklar için bkz. Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Derstleri*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1997, Kitap III, s. 30.

dan Rusya'ya karşı ulusal bağımsızlığını perçinlemeyi ve uluslararası planda da önemli bir aktör olduğunu batılı devletlere göstermeyi hedeflemiştir⁶.

Esasen daha 1991 yılında imzalanan Minsk Antlaşması ve Almatı bildirisi ile eski SSCB'yi oluşturan devletlerin tamamı, bu silahların Rusya'ya nakli ilkesini kabul etmişlerdir. Bunun neticesi olarak nükleer silahların nakli işlemi 1991 yılında başlatılmış ancak kısa bir süre sonra bu işlem Ukrayna tarafından askıya alınmıştır. Bu tavır daha ziyade ekonomik gerekçelere dayandırılmıştır. İlk aşamada, Rusya'ya aktarılabilecek olan nükleer silahların başlıklarında bulunan uranyumun Rusya'da sökülerek Ukrayna'ya iade edilmesi ve buradaki nükleer santrallerde elektrik üretimi amacıyla yakıt olarak kullanılması öngörülmüştür. Ancak Rusya'nın ayrıştırdığı uranyumu Ukrayna'ya teslim etmektense Batılı ülkelere satması nedeniyle Ukrayna silah nakliyatını durdurmuş ve daha önce nakledilmiş olan silahların nükleer başlıklarına karşılık olarak da tazminat istemeye başlamıştır. Bu tazminatın, eski SSCB kamu malları, gayrimenkulleri ve borçlarının ardılığı konusunda yürütülmekte olan müzakerelerde bir pazarlık unsuru olarak ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

23 Mayıs 1992 tarihli Lizbon protokolü ile Belarus, Kazakistan ve Ukrayna START 1 Antlaşması'na taraf olduklarını açıklayarak, NPT'ye de imza koymuşlardır. Ancak START 1 Antlaşması'nın onay işlemi Ukrayna Parlamentosu'nda, üstelik bazı şartlarla, ancak Kasım 1993'te gerçekleşmiş, yine de silahların nakli hemen başlamamıştır. Ancak ABD yönetiminin aktif katkısıyla, Ukrayna, ulusal bir güç unsuru olarak görmeye başladığı nükleer silahların naklini ciddi olarak ele almaya karar vermiştir. 1994 yılı Ocak ayında Başkan Clinton yönetiminin yoğun çabaları sonucunda ABD, Rusya ve Ukrayna, ortak bir bildiriyle bu sorunu çözme kararında olduklarını duyurmuşlardır. Nihayet 5 Aralık 1994'te Ukrayna Parlamentosu NPT'yi onaylamış, nükleer silahların nakli de 1996 yılında tamamlanmıştır.

1994 yılındaki ortak bildiriye, uranyum ile ilgili tazminat talebi ele alınmış ve Rusya belli bir miktar tazminat ödemeyi, ayrıca Ukrayna'daki nükleer santrallere ücretsiz yakıt vermeyi taahhüt etmiştir. Aslında bu bildirin sembolik önemi çok daha fazladır. Ukrayna'nın, Rusya ve ABD ile eşit bir taraf olarak bir bildiriye imzalaması, 1991 yılında milliyetçi söylemlerle cumhurbaşkanı seçilmiş olan Leonid Kravçuk açısından oldukça önemli bir dış siyaset kazanımı olarak yansıtılmıştır⁷. Ukrayna, ABD tarafından dikkate alınan bir oyuncu olarak ortaya çıkmış, Rusya'dan gerektiğinde bağımsız bir dış politika izleyebileceğini ortaya koymuş, uluslararası hukuka saygılı ve uzlaş-

⁶ Erhan Büyükkakıncı, "Bağımsızlık Sürecinde Rusya ve Ukrayna İlişkileri", *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna* (der. Erhan Büyükkakıncı), Phoenix Yayınları, İstanbul, 2004, s. 410.

⁷ Ibid., s. 413.

macı tutumunu ile uluslararası saygınlığını arttırmış, ayrıca AB ve NATO ile yakınlaşma sürecini başlatmıştır.

Sovyet askerî mirasının tasfiyesi ya da paylaşılması sürecinde ortaya çıkan ikinci önemli sorun ise SSCB Karadeniz Filosu'nun paylaşılması meselesi olmuştur. SSCB'nin dört önemli askeri filosundan biri olan Karadeniz Filosu'nun paylaşılması sorunu sadece askeri bir paylaşım sorunu olmamış aynı zamanda Ukrayna'ya bağlı Kırım yarımadasının aidiyet sorununu da gündeme getirdiğinden, yeni bağımsızlığına kavuşmuş bu devletin toprak bütünlüğünü de yakından ilgilendiren bir boyut kazanmıştır. Bu filonun paylaşımının Karadeniz'deki güç dengesi üzerindeki etkisi nedeniyle tüm sahil devletleri ilgilendiren bir bölgesel boyutu da mevcuttur. Bu noktada kısaca Kırım yarımadası'ndaki duruma göz atmakta fayda vardır.

Eski Sovyet coğrafyasında esasen bağımsızlığına kavuşan devletlerin Sovyet dönemindeki eski idari sınırlarını aynen korumaları ilke olarak kabul edilmişken, sınır sorunları varlığını zaman zaman hissettirmiş, hatta Yukarı Karabağ, Çeçenistan ve Transdinyester sorunlarında olduğu gibi sıcak çatışmalara dahi neden olan sorunlar kendini göstermiştir. Bu açıdan herhangi bir askeri çatışmaya konu olmamış Kırım sorunu çok istisnai bir örnek olmasa da, uzun müddet Rusya'yla olan ilişkilerini belirlerken Ukrayna'nın dikkate alınması gereken önemli bir iç unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Kırım, 1954 yılında Pereyaslav Antlaşması'nın 300. yılı vesilesiyle Ukrayna'ya Rusya tarafından "hediye edilmiş" bir toprak parçasıdır. 1944 yılında, işgalci Nazi güçleriyle işbirliği yaptıkları iddiasıyla Kırım Tatarları'nın yarımadadan sürülmeleri ve ardından Rus göçmenlerin buraya kitleler halinde yerleştirilmeleriyle, Kırım Yarımadası nüfusunun yüzde 70'lere varan önemli bir bölümü Ruslardan oluşur hale gelmiştir. Tam da Karadeniz Filosu'nun paylaşımı ve Sivastopol limanı gündemdeyken, bu yarımada'nın Rusya'ya geri verilmesi talepleri de çeşitli çevrelerce gündeme gelmiştir.

Rusya ve Ukrayna arasında yürütülen görüşmeler neticesinde filo konusunda 1994 yılında bir anlaşma metni üzerinde uzlaşmıştır. Bu metne göre, Karadeniz Filosu'nun yüzde 85'i Rusya'ya verilirken, buna mukabil Rusya Ukrayna'ya tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Ayrıca, Sivastopol limanı Rusya'ya kiralanmış, Ukrayna Kırım Yarımadası'nda sadece iki ufak limanı askeri üs olarak kullanmayı kabul etmiştir. Ancak 1994 yılının cumhurbaşkanlığı ve yerel seçim yılı olduğunu göz önünde bulunduran Rusya, Ukrayna'daki seçimler tamamlanana kadar bu anlaşma metnini onaylamayı reddetmiştir.

Bu görüşmeler sürerken Ukrayna'da yapılan yerel seçimleri yarımadada milliyetçi söylemleriyle dikkat çeken Kırım Cumhuriyet Partisi üyesi Yuri Meşkov kazanmış, 20 Mayıs 1994'te Kırım Özerk Anayasası ilan edilmiş, Kırım'ın özerkliğinin genişletilmesi ve Kırım'da yaşayan Ruslara çifte vatandaşlık verilmesi gibi öneriler gündeme getirilmiştir. Aynı yıl yapılmış olan

Ukrayna cumhurbaşkanlığı seçimlerini Rusya yanlısı olarak tanımlanan Leonid Kuçma'nın kazanmış olmasına rağmen Ukrayna, bu ayrılıkçı harekete tahammül etmeyeceğini göstermiş ve Ukrayna Parlamentosu 1995 Mart ayında Kırım'ın özerkliğine son veren bir karar çıkarmıştır. Bu dönemde Kiev yönetimi Kırım'da Rusya yanlısı olarak gördüğü yerel yöneticileri görevden uzaklaştırmış, yerel başkanlık sistemini ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, Tatarların Kırım'a dönüşünü teşvik ederek, yarımada'daki Rus nüfus ağırlığını kırmaya yönelmiştir⁸. Rusya bu gelişmeler tepki göstermiş ancak, ayrılıkçı eğilimleri açıkça desteklemekten kaçınmıştır. Bu tavırda, Çeçenistan sorunu ile ilgili olarak bir örnek yaratmaktan kaçınmak istemenin de payı vardır.

1994 yılında Ukrayna'da cumhurbaşkanlığı seçimlerini "daha fazla köprü, daha az engel" sloganıyla Rus yanlısı görünen Leonid Kuçma'nın kazanması⁹ Karadeniz Filosu paylaşım sorununun kolayca çözüleceği yönünde umutlar yaratmışsa da, Nisan 1995'te Ukrayna yönetimi, nükleer silahların paylaşımını konusunda yaşanan sürecin bir benzerini tekrarlamaya çalışmış ve konuyu uluslararası hale getirerek ABD'yi bu konuda arabuluculuğa davet etmiştir. Ancak ABD bu konuda bir girişimde bulunmaya istekli davranmamıştır. Ayrıca yine bu dönemde Rusya, Ukrayna'nın kendisine olan birikmiş enerji borcunu ödemesini talep etmeye başlamıştır.

Haziran 1995'te Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Soçi kentinde bir araya gelen Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma, yeni bir anlaşmaya varmışlardır. Buna göre, Rusya Karadeniz Filosu'nun yüzde 81,7'sini talep etmiştir. Ayrıca Sivastopol Rusya'nın kullanımına verilecek, Rusya bu kullanım hakkının bedeli olarak Ukrayna'nın kendisine olan borcundan vazgeçecek, ayrıca Ukrayna Sivastopol üssünün ufak bir bölümünden kendi ulusal filosu için yararlanabilecekti. Ancak bu kararlar, Kuçma'yı iç siyasette çok zor durumda bırakmış ve kararların uygulanması ertelenmiştir. 28 Mayıs 1997 tarihinde iki devletin başbakanları P. Lazarenko ve V. Çernomirdin, vardıkları uzlaşmayla sorunu çözüme ulaştırmışlardır. Buna göre, Karadeniz Filosu yarı yarıya paylaşılmış, bu paylaşımında yeni gemiler Rusya'ya kalmış, ayrıca Rusya Sivastopol limanını 20 yıllık bir dönem için, yıllık 97.75 milyon dolara kiralamıştır. Bu ödemelerin Ukrayna'nın toplam üç milyar dolara denk düşen enerji borçlarından düşürülmesi öngörülmüştür. Ayrıca Rusya, Kırım yarımadasının Ukrayna egemenliği altında olduğunu da tescil etmiş, hiçbir ayrılıkçı hareketi teşvik etmeyeceğini beyan etmiştir¹⁰.

⁸ Nitekim günümüzde yarımada'nın yaklaşık yüzde 10'una tekabül eden 270 bin Tatar Kırım'da yaşamaktadır.

⁹ Ülke çapında oyların yüzde 52'sini alan Kravçuk, Rus nüfusun çoğunluğunun yaşadığı doğu bölgelerinde oyların yüzde 75'ini, Kırım'da ise yüzde 90'ını almıştır. Paul Kubicek, "Regional Polarization in Ukraine", *Europe-Asia Studies*, cilt 52, no 2, 2000, s. 284.

¹⁰ Erhan Büyükakıncı, op.cit., s. 418.

Görülmektedir ki, SSCB Karadeniz Filosu'nun paylaşılması sorunu, askerî olmaktan öte, bir siyasi ve ekonomik sorun olarak yaşanmış, üstelik bu kez üçüncü tarafların karışmasına gerek görülmeden Moskova-Kiev hattında çözülmüştür. Filo paylaşımı sorununun bir başka önemli boyutu ise, Kırım'ın aidiyet sorunu üzerinden, Ukrayna'da yaşayan Rus azınlığın ilk defa Ukrayna-Rusya ilişkileri üzerinde etkili bir unsur olarak yer alması olmuştur.

2. TURUNCU DEVRİM VE ÖTESİ

Bağımsızlığa kavuşmasının ardından siyasi bir dönüşüm sürecine giren ve demokratik kurumları güçlendirmeyi vaat eden Ukrayna, 1990'lı yıllar boyunca cumhurbaşkanlarının giderek baskıcı bir tarzda ülkeyi yönetmeye başladıkları bir süreç yaşamaya başlamıştır. 14 Kasım 1999 tarihinde yapılan seçimleri yüzde 56 oyla kazanan Leonid Kuçma, otoriter yönetim biçimini güçlendirme eğilimini sürdürmüştür. Bu dönemde, Parlamento üye sayısını 300'e düşürme, parlamenter dokunulmazlığını kaldırma, parlamentoya ikinci bir kamara ekleme ve eğer bütçeyi reddederse parlamentoyu feshetme yetkisini cumhurbaşkanına verme gibi anayasal değişiklikleri içeren bir teklif referanduma sunulmuş ve halkın yüzde 80'i bu referandumda olumlu oy kullanmıştır.

3 Kasım 2000'de Kuçma'ya muhalefetiyle tanınan gazeteci Georgi Gongadze'nin kayboluşundan iki ay sonra, cesedinin Kiev yakınlarındaki bir ormanda bulunmasıyla başlayan siyasi bunalım, 1999 yılında göreve getirilmiş olan Başbakan Viktor Yuşçenko'nun Nisan 2001'de istifasıyla sonuçlanmış ve yerine Anatoli Kinahı getirilmiştir. Gongadze'nin cinayetinde Kuçma'nın rol oynadığı iddia edilmiş, olay ülkede basın özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin durumunu ortaya koyan bir örnek olarak Batı dünyasında da tepki çekmiştir. Cinayete karıştığı ileri sürülen üç eski polis sanık olarak yakalanmış, yargılama süreci başlamış ancak olay halen tam olarak aydınlığa kavuşmamıştır.

Eski Başbakan Viktor Yuşçenko ise 2002 yılında Leonid Kuçma'nın giderek otoriterleştiği, Rusya'yla yakınlaşarak ülkeyi Batı'dan uzaklaştırdığı iddialarıyla muhalefet safına geçmiş ve "Ukrayna'mız" partisinin lideri olmuştur. Batı Ukrayna'dan büyük destek gören parti, 2002 parlamento seçimlerinde çoğunluğu elde edememiştir. Eylül 2003'te Ukrayna'nın, Rusya, Belarus ve Kazakistan ile birlikte bir Ortak Ekonomik Alan kurma karar almaları, Kiev'in giderek Rusya yanlısı bir tutum içinde girdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Ancak aynı dönemde Kuçma'nın ABD'nin Irak için öngördüğü koalisyonla asker göndermeyi kabul etmesi, Ukrayna'nın dış politika seçeneklerini çok da daraltmak niyetinde olmadığını ortaya koymuştur.

Eylül 2004'te muhalefet önderi Viktor Yuşçenko'nun zehirlenmesi gölgesinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimleri, Ukrayna'nın dış politika tercihleri açısından bir dönüm noktası olmuş ve ülkenin iç çelişkilerini bir kez daha ortaya koyması açısından ilgi çekici olmuştur. Rusya yanlısı ve Kuçma'nın desteklediği Başbakan Viktor Yanukoviç ile Batı yanlısı Yuşçenko arasında çekişmeye sahne olan seçimlerin birinci turu 31 Ekim 2004 tarihinde yapılmış¹¹, ancak 21 Kasım günü yapılan ikinci tur oylamada büyük ölçüde usulsüzlük yapıldığı iddialarıyla sokağa dökülen ve turuncu rengi kendine sembol yapan muhalefet nedeniyle, ülkenin batı bölgeleri ve başkent Kiev adeta kilitlenmiştir. Nihayet Yüksek Mahkeme, Yanukoviç'i galip gösteren ikinci turu iptal etmiştir. Bu gösteriler, yabancı basında "Turuncu Devrim" olarak adlandırılarak büyük ölçüde 2000 yılında Sırbistan'da Miloseviç'i, 2002 yılında da Gürcistan'da Şevardnadze'yi deviren siyasal hareketlere benzetilmiş ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla batılı devletlerin bu muhalefet hareketini doğrudan finanse ettiği suçlamalarına maruz kalmıştır¹². Rusya da bütün bu süreç boyunca gönlünün Yanukoviç'ten yana olduğu pek gizleme ihtiyacı duymamış, bütün bu ortamda Ukrayna'nın doğusunun Yanukoviç'i, batısının da Yuşçenko'yu desteklemesi şaşırtıcı olmamıştır.

26 Aralık 2004'te, on iki bin yabancı gözlemcinin denetiminde tekrarlanan ikinci tur oylamayı, az farkla da olsa Yuşçenko kazanmış (yüzde 51,99) ve 23 Ocak 2005'te yemin ederek Ukrayna'nın üçüncü cumhurbaşkanı olmuştur. Bu arada, bu kez kendileri için mavi rengi sembol olarak alan Yanukoviç taraftarları seçimlerde usulsüzlük yapıldığı iddiasıyla Yüksek Mahkeme'ye başvurmuşlar ancak bu başvuru reddedilmiştir. Göreve gelmesinin ardından muhalefetin önemli figürlerinden Julia Timoşenko'yu başbakanlığa atayan Yuşçenko, aleyhinde pek çok yolsuzluk iddiasının ortaya çıkması üzerine onu 8 Eylül 2005 tarihinde görevden alarak yerine Yuri Ehanurov'u atamıştır.

24 Ocak 2005 tarihinde, yani göreve gelişinin ertesi günü Rusya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştiren ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüşen Yuşçenko, bu ülkeyle olan ilişkilere özel bir önem verildiğini ve Ukrayna'nın Rusya'yla olan ilişkilerini koparmaya niyeti olmadığını vurgulama olanağı bulmuştur. Ancak bu iyi niyet gösterisi her iki ülke arasındaki ilişkilerin 2005 yılı boyunca giderek gerginleşmesine engel olmamıştır.

Bu ortamda doğan ve Ukrayna ekonomisini de doğrudan etkileyen bir dış politika krizi Ukrayna-Rusya ilişkilerinin test edildiği bir süreç başlatmıştır. Krizin nedeni ise Ukrayna'nın Rusya'dan sağladığı doğalgaz fiyatıyla ilgili

¹¹ Bu turda oyların yüzde 39,87'sini Yuşçenko daha çok ülkenin batısından destek görürken, yüzde 39,32'sini alan Yanukoviç, doğu Ukrayna'daki etkisini ortaya koymuştur.

¹² Muhalefet lideri Viktor Yuşçenko'nun eşi Katerina Yuşçenko'nun ABD vatandaşı ve eski bir ABD Dışişleri Bakanlığı çalışanı olması, Yuşçenko'nun sadakatini sorgulayanların temel gerekçelerinden biri olmuştur.

anlaşmazlık olmuştur. Yıllık 80 milyon metreküp doğalgaz tüketen Ukrayna, o tarihte bunun 23 milyon metreküpünü Rusya'dan ithal etmekteydi. İthal edilmekte olan Rus doğalgazının 17 milyon metreküpünü ise 2002 yılında imzalanmış bir antlaşma uyarınca Rus doğalgazını Avrupa'ya aktarmanın bedeli olarak edinen Ukrayna, geri kalan miktarı satın almaktaydı¹³.

Rus doğalgaz dağıtım şirketi Gazprom, Mart 2005'te, Kiev yönetimine gaz fiyatlarının 1000 m³ için hâlihazırdaki fiyatı olan 50 dolardan, uluslararası piyasa fiyatı olan 230 dolara yükseltileceğini belirtmiştir. Yıl boyunca süren müzakereler ve fiyat pazarlıkları sonuçsuz kalmış ve nihayet 1 Ocak 2006 tarihinde Gazprom, Ukrayna'ya yönelik gaz akışını durdurmuştur. Ukrayna'nın kamu şirketi olan Naftogaz'ın, tüketimin yüksek olduğu kış koşullarında ortaya çıkan bu açığı ülkesinden transit geçen ve AB ülkelerine giden gaza el koyarak kapatmaya çalışmasıyla sorun uluslararası bir buhrana dönüşmüştür. Bu arada, Rusya'nın AB ülkelerine yolladığı gazın yüzde 80'inin Ukrayna üzerinden geçtiğini de hatırlamak gerekmektedir.

Konunun uluslararası bir boyut kazanmasının da yardımıyla sorun nispeten çabuk çözüme kavuşmuş ve iki taraf 4 Ocak 2006 tarihinde bir anlaşmaya varabilmişlerdir. Buna göre Gazprom, Ukrayna'ya iletmekte olduğu her 1000 m³ gaz için 230 dolar olarak öngördüğü fiyatı 95 dolara indirmeye razı olmuştur. Ancak 45 dolarlık fiyat artışını dahi başarısızlık sayan ve bundan rahatsız olan Ukrayna Parlamentosu, 10 Ocak 2006 tarihinde bir güvensizlik oyuyla Ehanurov hükümetini düşürmüş ancak yeni seçimlere kadar bir koalisyon formülü bulunamadığından bu hükümet "geçici" sıfatıyla da olsa görevde kalmıştır. 11 Ocak 2006'da Kazakistan'da bir araya gelen Ukrayna Cumhurbaşkanı Yuşçenko ve Rusya Devlet Başkanı Putin, iki ülke arasındaki sorunların giderildiğini ve her iki tarafı da memnun eden bir anlaşmaya varıldığını duyurmuşlardır.

Her ne kadar Gazprom yetkilileri ve Rusya, söz konusu anlaşmazlığı piyasa ekonomisinin doğal sonuçlarından biri olduğunu savunsalar da, pek çok gözlemci bu krizin tam da Rus karşıtı olarak görülen Yuşçenko'nun göreve geldiği döneme denk gelmesini biraz fazla tesadüfi bulmuşlar ve bunun Rusya'nın Ukrayna'ya verdiği bir ceza olarak yorumlanması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca kış aylarında gaz kesintisine gidilmesini, halkın Yuşçenko'ya olan desteğini de sarsma amacı taşıdığı söylenmiştir.

Bu dönemde Ukrayna, Moldova'nın Rusya yanlısı ayrılıkçı bölgesi Transdinyester üzerinde etkili olmaya çalışarak Rusya karşısında elleri kolları bağlı oturmayacağını göstermek istemiştir. Kendi bünyesinde de Kırım nedeniyle benzer bir sorun yaşayan Ukrayna'nın Transdinyester sorununun nasıl çözüme kavuşturulacağı konusuna yakından ilgi duymasının bir başka

¹³ <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/up.html#Econ>

nedeni de bu ayrılıkçı bölgede yaşayanların yüzde 26'sının Ukrayna kökenli olmasıdır.

Ukrayna, 30 Aralık 2005 tarihinde Moldova ile imzaladığı Gümrük Antlaşması çerçevesinde, 3 Mart 2006'dan itibaren Transdinyester bölgesiyle olan sınırında gümrük denetimlerini sıkılaştırmış ve bu bölgeden gelen malların kabul edilmesi için bunların Moldova gümrük idaresi tarafından onaylanmış olması zorunluluğunu getirmiştir. Tiraspol merkezli Transdinyester yönetimi ise, Rusya'yla birlikte bunun ekonomik bir ambargo olduğunu ilan etmiş ancak AB ve ABD, Ukrayna'nın tavrını desteklemiştir.

26 Mart 2006 tarihinde yapılmış olan parlamento seçimlerinin sonuçları Yuşçenko'nun gücünün azaldığını ortaya koymuştur. Viktor Yanukoviç'in "Bölgeler Partisi" oyların yüzde 32,12'sini alarak birinci parti olmuş, artık Yuşçenko karşıtı olan Timoşenko'nun partisi "Julia Timoşenko Bloğu" ise yüzde 22,12 oy alarak ikinci sıraya yerleşmiştir. Cumhurbaşkanı'nın partisi "Ukrayna'mız" ise ancak yüzde 13,94 oranında oy alarak üçüncü olabilmıştır. Seçimlerin ardından iki ay süren pazarlıklar neticesi kurulmasına karar verilen ve Timoşenko-Yuşçenko ile oyların yüzde 5,67'sini alan Sosyalist Parti'yi bir araya getiren "Turuncu Koalisyon" tasarısı, Sosyalist Parti'nin ani karar değişikliği ile 7 Temmuz 2006 tarihinde sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine Bölgeler Partisi, Sosyalist Parti ve oyların yüzde 3,66'sını alan Komünist Parti'yi bir araya getiren, Yanukoviç başbakanlığında bir koalisyon hükümeti oluşturulmuştur.

Eski rakipler Yuşçenko ve Yanukoviç, bu koşullar altında birlikte çalışmak zorunda olduklarını görmüşler ve 20 Temmuz 2006 tarihinde *Universal* olarak adlandırdıkları bir ulusal birlik paktı ilan etmişlerdir. Bu pakt ile taraflar hem iç hem de dış siyasal tutumlarını birbirlerine yakınlaştırmışlardır.

Bu dönemde Ukrayna dış politikasının önemli dosyalarından olan ülkenin NATO üyelik talebi konusu da bu uzlaşmanın sonucunda, ileride bir referandum konusu olmak üzere ötelenmiştir. Batı yanlısı olarak tanımlanan Yuşçenko ve Rusya yanlısı olarak tanımlanan Yanukoviç'in üzerinde uzlaştıkları konu ise Ukrayna'nın AB ile yakınlaşma sürecinin sürdürülmesidir. Ancak şu aşamada, AB Ukrayna'yı tam üyeliğe aday bir ülke olarak değil, özel komşuluk ilişkileri geliştirilebilecek bir taraf olarak gördüğü için bu uzlaşmanın da pratikte fazla bir anlamı olmamıştır. Zaten Yanukoviç, her fırsatta AB'den ziyade Rusya, Belarus ve Kazakistan'ın üye oldukları Ortak Ekonomik Alan'ın Ukrayna için daha önemli olduğunu vurgulamaktan geri kalmamıştır.

İki farklı dış politika tercihidenden yana olarak gözüken iki liderin cumhurbaşkanı ve başbakan olarak yönetiminde buldukları Ukrayna, Rusya'nın

endişelerini giderecek biçimde dış politika tutumları benimsemeye başlamıştır. 1 Aralık 2006 tarihinde batı yanlısı olarak tanımlanan ve Yanukoviç hükümetinde bir denge unsuru olarak görülen Dışişleri Bakanı Boris Tarasyuk'un Parlamento tarafından görevden alınması, iç bunalım ve yeni bir ayrışmanın sinyalleri vermiştir. 22 Aralık 2006 tarihinde Ukrayna'yı ziyaret eden Vladimir Putin, iki ülke arasında yeni bir ilişki kurulduğunu, ayrıca Rusya ve Ukrayna arasındaki iyi ilişkilerin Avrupa'nın enerji güvenliği açısından da önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu gelişmeler Ukrayna'nın Rusya'dan kopmasının çok da kolay ya da arzulanır olmadığını kanıtlar niteliktedir.

B. UKRAYNA'NIN RUSYA DIŞINDAKİ TERCİHLERİ

Bağımsızlığına kavuşmasının ardından Rusya'yla bir takım krizler yaşayan ve bu süreçle olan ilişkilerinin çerçevesini çizmeye çalışan Ukrayna, aynı süreçle bağlantılı olarak uluslararası sistemin öteki oyuncularını karşısında kendini konumlandırarak bu siyasetini pekiştirmeye çabalamıştır.

Bu dönemde, diğer eski Doğu Bloğu devletleri gibi, bir anlamda Rusya olmayan her yer diye de tanımlanabilecek "Batı"ya doğru yaklaşma siyaseti güdülmüş ve onun temsilcileri sayılan NATO ve AB gibi kurumlarla ilişkiler derinleştirilmeye çalışılmıştır. Ukrayna, özellikle Rusya'yla ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde Ukrayna'nın Moskova'ya hiç de ihtiyacı olmadığını vurgulamak istercesine adımlar atmış, "Batı" ise Rusya'yla olan ilişkileri de göz önünde tutarak Ukrayna'ya karşı olan tavrını belirlemeye çalışmıştır. Elbette Soğuk Savaş döneminin aksine yekpare bir Batı'dan söz etmenin mümkün olmadığı yeni ortamda NATO ve AB'nin farklı öncelikleri olabilmektedir.

Ukrayna, dış ilişkilerini belirlerken sadece bu iki örgütü hesaba katmamış ve dış politika seçeneklerini artırma kaygısıyla, bağımsızlığına kavuştuğu 1991 yılından bu yana çok taraflı pek çok zeminde temsil edilme yönünde bir tavır benimseyerek zaten mevcut olan BM üyeliği dışında Avrupa Konseyi, AGİT, IMF, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası, Orta Avrupa Girişimi¹⁴, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, GUAM¹⁵, Avrasya Ekonomik Topluluğu¹⁶ gibi örgütlere de üye olmuştur. Bölgesel örgütlerle olan ilişkiler ise tek başlarına anlam ifade etmekten ziyade, Rusya, ABD ve AB gibi taraflarla olan ilişkilerde kullanılan manivelalar olarak dik-

¹⁴ 1989 yılında başlatılmış olan bir bölgesel işbirliği girişimidir, 2007 yılı itibarıyla dokuzu AB üyesi olan on sekiz üyesi vardır. Ukrayna 1994 yılında katılmıştır.

¹⁵ Adı üye devlet adlarının baş harflerinden oluşan GUAM örgütü 1996 yılında eski Sovyet Cumhuriyetleri Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova tarafından kurulmuştur. 1999 yılında Özbekistan'ın katılımıyla adı GUUAM olarak değiştirilmiş, 2005'te bu ülkenin örgütten ayrılmasıyla eski ada dönmüştür. Örgüt çok önemli bir varlık gösterememiş olsa da, Rusya'nın politikalarına mesafeli duran BDT üyelerini bir araya getiren bir zemin olmuştur.

¹⁶ BDT üyelerini bir araya getiren ekonomik bir örgüttür. Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından 2000 yılında oluşturulmuş, 2002 yılında Moldova ve Ukrayna, 2003 yılında Ermenistan ve 2005'te Özbekistan topluluğa katılmışlardır.

kat çekmektedirler. Bu açıdan, Ukrayna'nın dış ilişkilerini şekillendirirken esas dikkat edilmesi gereken taraflar AB ve NATO olmuştur.

1. AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER

Doğu Avrupa'nın nüfusu ve yüzölçümü bakımından Rusya'dan sonra en önemli ülkesi olan Ukrayna'nın, Soğuk Savaş ertesinde Orta ve Doğu Avrupa'ya doğru bir genişleme süreci yaşayan AB'nin ilgi alanına girmemesi beklene- mezdi. 1993 yılında toplanan Kopenhag Zirvesi ile bölgeye doğru genişle- menin startını veren AB, hemen ardından üye olarak kabul etmeyi o- şamada düşünmediği ancak özel ilişkiler kurmayı da çıkarlarına uygun gör- düğü "komşu" devletlerle anlaşmalar imzalamaya girişmiştir.

Avrupa Birliği ile Ukrayna arasındaki ilişkilerin resmi zemini, 1994 yılında imzalanan ve 1998 yılında yürürlüğe giren İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması'dır. Siyasal, ekonomik, ticari, bilimsel ve kültürel konularla, adalet ve içişleri gibi değişik alanlarda taraflar arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesini amaçlayan bu anlaşmanın ardından, genellikle AB'nin Ukrayna'ya sağladığı mali yardımlardan oluşan bir süreç başlamıştır. 1990'lı yıllar boyunca Ukray- na'daki geçiş sürecini destekleme amacı güden TACIS mali yardım programı, 2007 yılında yerini Avrupa Komşuluk Politikası Aracı (ENPI)'na bırakacak- tır¹⁷.

Yine 1994 yılında Cumhurbaşkanı Kravçuk tarafından çıkarılan bir karar- name ile AB ile işbirliği üzerine hükümetlerarası bir komite oluşturulmuş- tur¹⁸. Bu dönemde AB'nin esas üzerinde durduğu konu, ülkenin siyasal ve ekonomik istikrarını koruması, Avrupa kıtasını hedef alan yasadışı göç, uyuş- turucu kaçakçılığı, beyaz kadın ticareti gibi yeni tehditlerle mücadelede işbir- liği yapması türünden, diğer "komşu" ülkelere de yöneltilen taleplerin ben- zerlerinden oluşmuştur. Bunun belki bir istisnası nükleer güvenlik konusu üzerinde AB'nin ısrarcı tutumu ve çevreyle ilgili siyasetlerin üretilmesi ve desteklenmesi konusu olmuştur. Bunda tabii ki Avrupa kamuoylarını da uzun süre yakından ilgilendiren 26 Nisan 1986 tarihli Çernobil Nükleer Santral faciasının etkisini görmek mümkündür. Ukrayna, nükleer enerji gü- venliği başta olmak üzere çevre ile ilgili konularda AB'den geniş ölçüde mali yardım görmektedir.

¹⁷ Uygulanmaya başlandığı 1991 yılından 2006'ya kadar olan dönemde TACIS Ulusal Programı kapsamında 891.6 milyon Euro, TACIS Nükleer Güvenlik Programı kapsamında 621.1 milyon Euro, TACIS sınır ötesi işbirliği kapsamında 40.2 milyon Euro, TACIS Bölgesel Programı Çer- çevesinde 50 milyon Euro yardım verilmiştir, yani TACIS yardımları toplamı 1,6 milyar Euro'dur. Diğer kalemler de eklendiğinde 1991-2006 döneminde AB'nin Ukrayna'ya yaptığı toplam mali yardım tutarı 2 milyar 413 milyon Euro'yu bulmaktadır, bkz. http://ec.europa.eu/comm/external_relations/ukraine/intro/index.htm

¹⁸ Oleh Protsyk, "Ukrayna ve Rusya'da Siyasal Kurumlar ve Avrupa Entegrasyonuna Bakış", *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna* (der. Erhan Büyükakıncı), Phoenix Yayınları, İstanbul, 2004, s. 439.

İmzalanmasının üzerinden dört yıl geçtikten sonra İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması'nı onaylayan Ukrayna, aynı yıl "Avrupa Entegrasyonu Stratejisi" adı altında bir metin benimsemiş, Ukrayna ile AB arasında değişik kademelerde yıllık toplantı mekanizmaları oluşturulmuştur. 1999 yılında yapılan AB-Ukrayna zirve toplantısında da iki taraf arasındaki ilişkiler stratejik ortaklık olarak tanımlanmıştır. 1994-1998 arasındaki nispi boşluğun Ukrayna cumhurbaşkanı Kravçuk'un yerini Kuçma'ya bıraktığı döneme denk gelmesi dikkat çekicidir. 1998 yılına gelindiğinde Ukrayna, Rusya ile SSCB askeri mirasının paylaşılmasından kaynaklanan sorunlarını halletmiş, bir anlamda eli rahatlamış halde AB ile ilişkilerini yoğunlaştırmaya başlamıştır. AB bu dönemde, Ukrayna'nın işbirliği yolunda attığı adımlardan memnuniyet duyduğunu sık sık dile getirilmiş ve iki taraf arasında en azından söylem düzeyinde iyi ilişkiler geliştirilmiştir.

2002 yılında Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma, Ukrayna'nın AB'ye tam üyelik hedefinin bulunduğunu ilan etmiş ve bu konudaki resmi adaylık başvurusunun 2011 yılından önce gerçekleştirileceğini duyurmuştur. AB tarafı bu türden ifadeleri genellikle ihtiyatla karşılamış, ancak kesin bir dille kabul etme ya da reddetme gibi kendini bağlayıcı bir tavır takınmamıştır.

2004 yılında AB'nin on yeni üyeyle genişlemesi, Polonya, Slovakya ve Macaristan aracılığıyla Ukrayna'yı AB ile doğrudan komşu haline getirmiştir. 2007 yılında Romanya'nın da birliğe katılımıyla bu durum güçlenmiştir. AB'nin yeni üyelerinden özellikle Polonya, Ukrayna'nın AB ile olan ilişkilerinin güçlendirilmesi konusuna özel bir önem atfetmektedir. Son genişlemelerle beraber AB'nin doğrudan komşusu olmanın etkisi bir yana Ukrayna, enerji nakil hatlarının üzerinden geçmesinin de etkisiyle Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında öncelikle anılan bir ülke haline gelmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde AB, Ukrayna için en önemli ticaret ortağı durumuna gelmiştir. Özellikle AB'nin 2004 yılında genişlemesiyle, Ukrayna'nın sıkı bağlar içinde olduğu başta Polonya olmak üzere pek çok ülke AB üyesi olmuş, bu da Ukrayna ticareti içindeki AB'nin ağırlığını artırmıştır. 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan'ın da AB üyesi olmasıyla bu durumun daha da kuvvetlenmesi beklenmektedir. 2005 rakamlarına göre Ukrayna'nın AB ülkelerine olan ihracatı 7,7 milyar Euro, ithalatı ise 13 milyar Euro'dur ve bu rakamlar Ukrayna'nın dış ticaret hacminin yüzde 34'üne denk düşmektedir¹⁹. 2005 yılı Aralık ayında AB, Ukrayna'yı bir "pazar ekonomisi" olarak tanımlamış böylelikle bu ülkenin Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımı yolundaki önemli destekçilerinden biri haline gelmiştir. Aynı tarihte AB ile Ukrayna enerji konusunda işbirliğini amaçlayan bir protokol imzalamışlar ve ülkenin bir süre sonra Avrupa enerji pazarına dâhil olmasına giden yolu açmışlardır.

¹⁹ http://ec.europa.eu/comm/external_relations/ukraine/intro/index.htm

AB'ye aktarılan petrol, doğalgaz gibi kaynakların naklinde Ukrayna'nın rolü giderek önem kazanmaktadır. 21 Şubat 2005 tarihinde ilan edilen ve Ukrayna'nın Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında öncelikli bir ülke olduğunu vurgulayan "EU-Ukraine Action Plan" ile AB, tam da Turuncu Devrim'in ertesinde, bu ülke ile olan ekonomik ve siyasi bağlarını güçlendirme kararını ortaya koymuş ve 2006 başında Rusya'yla yaşanan doğalgaz krizinde de Ukrayna'yı desteklemiştir.

2. NATO İLE İLİŞKİLER

Ukrayna için Batı'yı en çok temsil eden kurumlardan bir diğeri ise, özellikle ABD unsurunu da beraberinde getirdiği için özel önem taşıyan, üstelik askerî boyutuyla güvenlik konularını da yakından ilgilendiren NATO olmuştur.

Ukrayna-NATO ilişkileri, tıpkı AB ile olduğu gibi, 1994 yılında, Ukrayna'nın Barış için Ortaklık girişimine katılmasıyla başlamış ve giderek çeşitlenerek devam etmiştir. Ukrayna NATO kapsamında düzenlenmiş olan bir takım barışı koruma operasyonlarına katılmış, hatta uzun vadede bu örgüte katılma yönündeki taleplerini dile getirmiştir. Ancak bu talebin dile getirilme biçimi ve dile getiren taraflar, gene Ukrayna'daki siyasal konumlanmaların etkisi altında kalmış ve tutarlı bir dış politika tercihi olmaktan uzak bir görünüm sergilemiştir.

Ukrayna ve AB arasındaki ilişkileri andırır biçimde, Leonid Kuçma'nın cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında Ukrayna-NATO ilişkileri alt düzeyde kalmış, ancak 1997 yılında Ortaklık Şartı'nın imzalanmasıyla yeni bir aşamaya girmiştir. Bu şart uyarınca kurulan NATO-Ukrayna Komisyonu ile iki taraf arasındaki ilişkiler kurumsallaşmıştır. Ukrayna Bosna-Hersek ve Kosova'da NATO tarafından yönetilen operasyonlara sınırlı sayıda askerle de olsa aktif olarak destek vermiştir. Ayrıca 2001 yılından itibaren Afganistan'da yürütülen operasyon sırasında hava sahasını ISAF uçaklarına açmıştır. Akdeniz'de seyir güvenliği konusunda faaliyetlerde bulunan *Active Endeavour* operasyonuna destek veren Ukrayna, Irak'ta NATO tarafından yürütülen polis güçlerinin eğitimi misyonuna da destek vermekte, ayrıca Sudan'ın Darfur bölgesi ile ilgili alınacak kararlarda da NATO ile yakından çalışma iradesini açıklamış durumdadır.

Bu haliyle Ukrayna'nın, işbirliği gerektiren her konuda katılımcı bir tavır takındığı dikkat çekmektedir. Ukrayna'nın desteği, NATO'nun Balkanlar'daki kimi misyonları AB'ye devredildikten sonra da devam etmiştir. NATO ile Ukrayna arasında "Yoğunlaştırılmış Diyalog" 21 Nisan 2005 tarihinde başlamıştır ve Turuncu Devrim ertesinde AB ile ilişkilerin yoğunlaştırılması sürecine denk düşmektedir. Bu haliyle Yuşenko yönetiminin Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi söyleminin hem AB hem de NATO tarafından olumlu karşılık gördüğünü belirtmek mümkündür.

Ukrayna'nın, ABD önderliğinde 2003 Irak Savaşı nedeniyle oluşturulan koalisyona da 1.650 askerden oluşan bir birlikle katıldığını ve askerlerinden 18'inin burada hayatlarını kaybettiğini belirtmek gerekmektedir, bu haliyle Irak'ta görevli (ABD, Birleşik Krallık ve Polonya'dan sonra) dördüncü büyük askeri birlik Ukrayna'nındır. Dolayısıyla Ukrayna esasen ABD'yi kollayan bir dış politika çizgisine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran 1998 tarihli Roma Statüsü'nün, Ukrayna tarafından imzalanmış ancak henüz onaylanmamış olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Bu tavır, ABD'nin müttefiklerinden takınmalarını istediği tutumla örtüşmektedir.

SONUÇ

Bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından itibaren Ukrayna, tarihte pek alışık olmadığı bir deneyim yaşamak zorunda kalarak, kendi dış politikasını kendi oluşturmak durumunda kalmıştır. Bu dönemde kabaca ikili bir tercih karşısında olduğu izlenimini vermiştir: ya kendini Orta Avrupalı bir Batı ülkesi olarak tanımlayarak AB ve NATO gibi kurumlarla işbirliğini güçlendirecek, hatta bu örgütlere üye olacak, ya da Rusya ile birlikte bir Avrasya ortaklığı kurma yolunda ilerleyecek.

Bu aşamada hesaba katılması gereken temel güç ise elbette ABD olmuştur. Ekonomik açıdan Avrupa Birliği ile ilişkileri güçlendirmekten yana olsa da, güvenlik konuları devreye girdiğinde dış politika çizgisini genellikle ABD'nin pozisyonlarına yakın olarak belirlemeyi gözeten Ukrayna, doğal olarak Rusya ve ABD ikili ilişkilerinin seyrinden etkilenmiş, hatta bu güçler arasında zaman zaman yaşanan çekişmenin yeni bir coğrafyası olduğu izlenimini vermiştir.

Hem Avrupa Birliği'nin, hem de NATO'nun 1990'larda başlatmış oldukları genişleme hareketlerinin her ikisinin de Ukrayna sınırlarında durmuş olması nedeniyle, Ukrayna'nın, Rusya ve batılı devletler arasında bir tampon bölge haline gelmesi endişesi hâkim olmuş ve Ukrayna buna tepki olarak kendini daha merkezi bir ülke olarak tanımlamaya çalışmış ve GUAM gibi girişimlerin öncülüğünü yaparak dış politika alternatiflerini çoğaltmaya çalışmıştır.

Ancak Ukrayna'nın gerek iç dinamikleri, gerek tarihi deneyimleri, gerekse de ekonomik gerçeklikleri göz önünde bulundurulursa, bu devletin Rusya'ya göz ardı eden bir dış politika çizgisini uzun süre sürdürme olanağı bulunmamaktadır. Turuncu Devrim ve ardından yaşananlar bunu doğrular niteliktedir. Ukrayna'nın diğer devletler ve örgütlerle ilişkileri ise, bu oyuncuların Rusya'yla olan ilişkilerinden büyük ölçüde etkilenmeye yakın gelecekte devam edecek gibi görünmektedir.